

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-18>
УДК 001:008.2

Анатолій Павко

Наука як невід'ємний атрибут цивілізаційного розвитку

Рецензія на монографію
Володимира Мельника
«Цивілізаційні запити та феномен науки»

Рецензію присвячено аналізу нової монографії Володимира Мельника «Цивілізаційні запити та феномен науки», присвяченій місцю науки у сучасному суспільстві. Визначено місце сучасного університету у розвитку науки.

Ключові слова: Володимир Мельник, «Цивілізаційні запити та феномен науки», філософія науки, цивілізація.

У «Слові про критику» Іван Франко висловив дуже цікаву думку: «Книжки на те пишуться, щоб їх читати, а на те читаються, щоб роздумати про читане».

В одній із своїх неперевершених в інтелектуальному сенсі літературних праць геній українського народу, справжній титан універсальної думки, невтомної натхненної праці Іван Франко зазначив: «Людина споконвіку прагне до однієї мети – до щастя. Того щастя вона досягне аж тоді, коли наука і праця зіллються до неї воедино, коли вся її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки». Далеко не тривіальні, естетично обрамлені слова Івана Франка є досить актуальними й сьогодні. В умовах російсько-української війни процес пізнання й продукування нових яскравих, оригінальних наукових ідей продовжується, його неможливо зупинити. А вже від науки залежить суспільний прогрес і майбутнє нашої України – як на полі бою, так і під час її оновлення та відбудови. На глибоке переконання президента НАН України академіка Анатолія Загороднього, «сама наука має відігравати ключову роль у відродженні України».

Загалом, повноцінне щастя сучасної людини, її раціонально осмислене життя, наповнення його оптимістичними акордами неможливі без усвідомлення феномену науки, без відчуття духу раціональності та емоційного інтелекту. Зазначимо, що методолого-рефлексивне осягнення видатним українцем – Іваном Франком, – історичної місії науки гармонійно пов'язане з його сутнісним розумінням науки як унікального со-

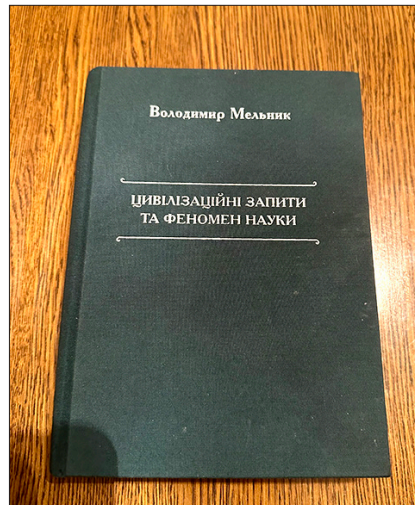
© Анатолій Павко, 2023

ціокультурного феномену, який здійснює свій потужний вплив на життя людини, суспільства, держави.

Один із перших істориків науки й культури, англійський історик Томас Бокль, вбачав у науці звід узагальнень, достовірність яких є незаперечною [Бокль 1919]. До речі, саме Т. Боклю належить першопочаткове обґрунтування положення про те, що розвиток наукового знання лежить в основі історії цивілізації та є її визначальним чинником.

Зауважимо, що в новітніх академічних словниках поняття «наука» традиційно тлумачиться дослідниками в таких смислових значеннях: 1) наука – особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на отримання об'єктивних, обґрунтованих, системно організованих знань про світ; 2) соціальний інститут, що забезпечує прирощення, поширення, збереження, застосування, розвиток знань; 3) окрема галузь знань, що має власний предмет дослідження і пізнавальний інструментарій для здійснення наукового пошуку. В інтегральному, лаконічному вимірі, як, наприклад, вважає професорка Людмила Рижак, наука є системою об'єктивно-істинного, теоретично обґрунтованого знання [Рижак 2009]. Оскільки наука є міцним та синергійним сплавом сутнісного знання і практичної діяльності, то саме вона є головною перетворювальною силою на сучасному етапі розвитку суспільства з його глобальними трансформаціями та цивілізаційними викликами.

На думку авторського колективу новітнього підручника «Філософські проблеми сучасного наукового пізнання», який нещодавно вийшов друком в одному з харківських видавництв, безпрецедентне, неухильне зростання ролі науки та науково-технічного прогресу в житті сучасної людини з необхідністю обумовлюють підвищений інтерес філософії до науки – до її сутності та проблем розвитку. Ця зацікавленість у свою чергу стимулює обговорення різноманітних філософських питань, пов'язаних зі станом та функціонуванням сучасного наукового пізнання. У цьому зв'язку зазначимо, що інтелектуальною подією у царині вітчизняної філософської та соціогуманітарної думки стало опублікування у 2022 р. оригінального, інноваційного за змістом та формою монографічного дослідження під назвою «Цивілізаційні запити та феномен науки». Автором цього фундаментального видання, якому без

перебільшення притаманні всі прикметні риси наукового бестселера, є відомий український вчений, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, ректор Львівського національного університету імені Івана Франка Володимир Мельник. Його слід віднести до тих професіоналів високоінтелектуального рівня, які перебувають у постійному творчому пошуку нових перспективних можливостей ефективної та динамічної реалізації закладеного в них творчого потенціалу. У своїй книзі під кутом новітніх методологічних парадигм, які, за висловом американського вченого Т. Куна, відповідають статусу «нормальної науки» [Кун 2001], В. Мельником здійснено ґрунтовний, конструктивно-критичний, концептуальний аналіз сутності та гносеологічної природи таких феноменів сучасного світу як наука, наукова раціональність, класичний університет, європейська цивілізація.

Важливо сказати й про те, що змістовне наповнення книги пронизане ідеєю інтелектуальної могутності людини, створених нею таких унікальних феноменів як наука і класичний університет. На думку академіка НАН України М. Згуровського, найбільш суттєвою ознакою організаційної науки є її системність [Згуровський 2006]. Зважаючи на це, спробуємо здійснити системний аналіз творчого осмислення професором Володимиром Мельником соціокультурних феноменів та детермінант розвитку європейської цивілізації. Важливо пам'ятати при цьому мудру настанову французького філософа Клода Гельвеція: «Потрібно значно більше розуму, щоб передати свої ідеї, ніж щоб їх мати» [Helvétius 1776].

Зазначимо, що логічну структуру рецензованого монографічного дослідження визначають такі компоненти як передмова та три змістовні розділи.

Так, у передмові до монографічного видання вчений аргументовано, довірливо і разом із тим коректно в науковому сенсі знайомить читачів з тематикою дослідження. Звертаючись до них, В. Мельник акцентує їх увагу на тому, що широке коло питань, які висвітлено в книзі, сфокусовано навколо проблем динаміки цивілізаційного процесу, особливостей сучасного наукового пізнання та ціннісно-смыслових вимірів університету. Варто зауважити, що зазначена монографія є узагальненням наукових праць автора впродовж останніх років. Певна частина з них видрукувана вперше, натомість інша – представлена публікаціями у переробленому та доповненому вигляді. Варто також звернути увагу на методологічні зауваги та аксіологічні поради автора дослідникам, які містяться у передмові до викладення теоретичного матеріалу рецензованої праці. Насамперед, автор монографічного дослідження робить особливий акцент на тому, що саме наука як пошук і встановлення істинного знання є не тільки своєрідним теоретико-пізнавальним спосо-

бом освоєння світу, але й унікальним ресурсом і засобом для реалізації трансформаційних інноваційних процесів у європейській спільноті. Поряд з тим, продукована наукою раціональність як стиль пізнання стала визначальним чинником творення європейської цивілізації. Важливим чинником цивілізаційної динаміки є з'ясування питання про роль та місце університету в історії європейської спільноти.

На думку професора Володимира Мельника, університет слід розглядати як унікальний соціокультурний феномен, в якому гармонійно поєднані цінності демократії та раціоналізму, функції наукових досліджень та освіти. Вчений підкреслює, що саме університет є унікальним ціннісно-смысловим універсумом, завдяки якому відбувається легітимація ціннісних і соціально організованих форм буття європейської спільноти. Доречним у передмові є те, що автор монографічної праці пропонує дослідникам, щоб ті, спираючись на творчі здобутки своїх попередників, виробляли власний раціональний погляд на світ і буття людини, готували власні фахові, аргументовані відповіді на екзистенційні виклики сучасного глобалізованого світу. Насправді ж, як зазначає В. Мельник, сенс наукового пошуку, осмислення філософсько-методологічних проблем розвитку цивілізації чи окремого суспільства полягає в тому, щоб світло душі та розуму ніколи не згасало в інституційно налаштованій, добropорядної людини, а, натомість, впевнено пробивали собі шлях до плідної думки, позитивної реальності, навіть через темряву невігластва, волюнтаристських, релятивістських маніпуляцій.

Зауважимо, що змістовне, раціональне наповнення першого розділу монографічної праці визначають такі її структурні аспекти як діалогічне осмислення за ініціативою автора праці в інтелектуальному середовищі концептуальних ідей та моделей класичного університету, на різних часових відрізках розвитку європейської цивілізації. Ця проблематика знайшла свій творчий відбиток під час інавгураційної та вітальних промов ректора Львівського національного університету імені Івана Франка, у виступах на засіданнях Вченої ради університету, наукових доповідях на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, на сторінках філософських дискурсів. Чільне місце в них відведено аналізу університету як соціокультурного феномену, з'ясуванню його значення у житті українського суспільства, у становленні та розвитку європейської цивілізації. Особливу увагу в монографії привернуто висвітленню творчих здобутків та новітній стратегії Франкового університету, його освітньо-науковим та духовно-культурним традиціям, історичному досвіду діяльності.

Автор з гордістю констатує, що Львівський національний університет імені Івана Франка є одним із найпрестижніших і найбільш рейтингових закладів вищої освіти України та Центрально-Східної Європи.

Упродовж понад трьох століть університет був і залишається осередком національної освіти, науки та духовності. Лейтмотивом першого розділу монографічної праці є глибока, аргументована думка професора В. Мельника про те, що університет як ціннісно-смысловий універсум став одним із визначальних чинників формування та розвитку європейської цивілізації. Класичному університету притаманні три виразно окреслені риси – науковість, раціональність та ідея свободи і демократії. У своїй органічній єдності ці чинники становлять сутність класичного університету. Один з есенціальних висновків автора монографічного дослідження полягає в тому, що університет як соціокультурний феномен заклав підґрунтя такого явища як європейська цивілізація, а університетське життя обумовило відповідний тип організації і життєдіяльності сучасного європейського суспільства. Саме університети стали соціокультурною матрицею і детермінантами становлення та розвитку сучасної європейської спільноти. На переконливу думку В. Мельника, саме ця парадигма, а також такі риси як науковість і демократизація притаманні й Львівському університету. З позицій глибинного наукового й естетично-образного підходу В. Мельник високо оцінює історичну місію Франкового університету в українському культурно-освітньому просторі. Він слушно зауважує, що метафізичне значення класичного університету, з одного боку, є недосяжним для догматичного розуму, а, з іншого, воно не відповідає його кон'юнктурно-прагматичним оцінкам. Професор В. Мельник, виокремлюючи унікальні риси Львівського університету, наголошує у своїй праці, що, маючи статус національного, він є націєтворчим за сутністю. Спираючись на європейські цінності, він є українським за духом. На переконання вченого, Франковий університет є символом та зосередженням не лише потенціалу наукового раціоналізму, а водночас ще й джерелом невмирущого національного духу, який утверджує цінності свободи та творчості.

«Жоден інший університет, – підкреслює В. Мельник, – не проніс через стільки століть не лише універсальні наукові підходи та здобутки, а й національну ідею. Жоден інший з університетів не вплинув так на становлення незалежної демократичної України як Львівський університет».

У другому розділі монографії творчі зусилля авторитетного вченого сконцентровані на творчому висвітленні логіко-методологічних та прикладних аспектів розвитку науки в умовах техногенної цивілізації. Він всебічно аналізує основоположні принципи, закономірності та особливості, природу та ідеї пізнання сучасного світу, здійснює ґрунтовну класифікацію гносеологічних методів теоретичного та емпіричного рівнів, вказує на їх відмінність та органічний взаємозв'язок між ними.

На слушну думку автора монографічної праці, найважливішу роль для сутнісного розуміння механізмів функціонування науки як цілісно-

го утворення відіграє наукова методологія. Пояснюючи її універсальний характер, професор В. Мельник вказує, зокрема, на те, що, з одного боку, це вчення про методи і форми наукового пізнання, а з іншого – система цих методів і форм як наукова реальність. Істотними, якісними особливостями наукового пізнання він, наприклад, вважає такі його прикметні ознаки як цілеспрямованість, системну організованість, методологічну озброєність дослідника наукової істини. Автор монографії наголошує на тому, що зброєю науковця є не лише спеціальні матеріальні знаряддя (інструменти, прилади, лабораторне обладнання тощо), а й логіко-гносеологічні засоби – поняття, концепції, пізнавальні процедури і методи, фахова система знань. До основних принципів наукового пізнання світу вченим віднесено, зокрема, такі як визнання об'єктивності досліджуваних явищ, їх пізнаваності, детермінованості, розвитку, історизму (конкретно-історичного підходу до вивчення), єдність теорії і практики. Натомість, законами розвитку науки є наступність, спадкоємність наукових традицій, кумулятивність наукового поступу, посилення динамізму у царині наукової діяльності.

У другому розділі монографії привертає увагу чітка, логічно обґрунтована, збалансована позиція її автора у виокремленні проблемного поля і теоретико-методологічних детермінант філософії – науки, предметом якої є встановлення загальних закономірностей і тенденцій розвитку наукового пізнання. Заслугує на увагу узагальнюючий висновок В. Мельника про те, що незважаючи на значне посилення процесів диференціації в науці, тенденція до її інтеграції стає домінантною, виразно окресленою. Автор, зокрема, звертає нашу увагу на те, що власне сама диференціація набула ознак інтеграції в якості інтегруючої диференціації у формі виникнення суміжних наук, міграції наукових методів, методологічних практик з однієї науки в інші тощо. Особливого пізнавального інтересу в цьому зв'язку набуває звернення автора монографії до проблеми раціональності як способу та цінності творення і розвитку європейської культури, наукової раціональності, зокрема, як своєрідної складової пізнання і свідомості. Зауважимо, спираючись на точку зору авторитетного дослідника, що внутрішня суперечливість раціональності знаходить свій вияв у тому, що раціональність виникає та формується в стихії своєї протилежності – ірраціональності. Розкриваючи сутність раціональності в культурно-історичному та філософсько-антропологічному сенсі, автор монографії вказує на те, що вона іманентно пов'язана з такими поняттями, як доцільність, впорядкованість, логічна несуперечливість, причинна обумовленість, продуктивність у пізнавальній та предметно-перетворювальній діяльності. Висвітлюючи значення раціональності, В. Мельник наголошує, що вона є тим останнім гносеологічним рубежем, який не дозволяє дослідникам

остаточно сповзати до містики, збиватись на манівці ірраціонального світу, релятивізму. Як не згадати у цьому зв'язку влучний вислів одного з героїв фільму «Учень ангела», який стверджує: «Я не один у боротьбі з мракобіссям, зі мною наука».

Відмінність наукової раціональності від інших способів пізнання полягає в тому, що саме їй притаманне предметне й об'єктивне ставлення до світу. Зазначимо, що в контексті наукової парадигми антропологічної гуманітаризації наукового пізнання автор виокремлює особливості соціогуманітарного знання, окреслює його проблеми та перспективи. Заслуговує на увагу його узагальнюючий висновок про те, що раціональність та ідеал соціогуманітарного думки позначені філософською софійністю пошуку істини. Сутність такого підходу полягає у відкритті, осягненні та розумінні сенсу життя. «Пізнати ж істину, – підкреслює В. Мельник, – означає пізнати автентичний світ людського буття, імперативи та можливості наукової раціональності». Автор застерігає в даному випадку, що розум породжує не тільки світло істини, а й нерідко спричиняє помилкові судження, глухі кути пізнання, ілюзорні чи утопічні химери ірраціонального пізнавального процесу.

Ось чому єдиним джерелом продуктивного мислення є, на думку автора, гуманістично орієнтована практика буття людини, що здійснюється на основі інтегрального поєднання філософсько-естетичного, науково-пізнавального й предметно-перетворювального ставлення до світу.

Зазначимо, що чільне місце у другому розділі зазначеної праці відведено таким фундаментальним питанням філософської науки як генетика науки, гносеологічні можливості та межі наукового пізнання, його соціоантропологічні аспекти, гуманістичні виміри біологічної і технічної сфери постіндустріальної цивілізації. У своїй ґрунтовній праці автор вказує на те, що найбільшою небезпекою для людини в третьому тисячолітті є «професійно-наукове варварство», яке пов'язане з новими техногенними катастрофами у світі (зокрема, у Фукусімі), коронавірусними пандеміями (наприклад, COVID-19), агресією Росії проти України та зростанням виявів шизофренії в психіці сучасної людини. Тому вихід із загрозливої для всього людства системної антропологічної кризи, порятунком від «раціоналістичного варварства» сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, такі як, наприклад, К. Хюбнер, вбачають у необхідності радикальної трансформації світогляду сучасної людини, в перегляді та зміні онтологічних засад соціокультурної структури європейської цивілізації [Hübner 1978].

Автор радить фахівцям не зловживати непередбачуваними, руйнівними за своїми антропологічними наслідками технологічного моделювання психологічних, когнітивних, інтелектуальних процесів. До речі,

тотальне, ірраціональне впровадження доктрин і механізмів «віртуального світосприйняття» може викликати негативні наслідки для психологічного стану людини і в кінцевому підсумку призведе до її енергетичного колапсу.

Третій розділ монографії присвячено науковій, духовно-культурній спадщині, знаковим для України інтелектуальним постатям – вченим, письменникам, громадсько-політичним діячам. До когорти видатних українців у монографічній праці професором В. Мельником віднесено, зокрема, Івана Франка, Михайла Грушевського, митрополита Андрія Шептицького. Чільне місце в ній автором відведено й нашим сучасникам – представникам вітчизняної та європейської інтелектуальної еліти. Серед них варто назвати ректора Львівського університету Миколу Максимовича, професора Володимира Труша, почесного доктора Франкового університету, президента Європейської Ради, послідовного прихильника євроінтеграційних прагнень України, пана Дональда Туска.

Зазначимо, що третій розділ монографічного дослідження розпочинається з виступу професора В. Мельника на Міжнародному науковому конгресі до 160-річчя від дня народження Івана Франка (22-24 вересня 2016 року). Він, зокрема, присвячений глибоким філософським міркуванням автора над питанням місця та ролі Івана Франка у суспільному розвитку України, унікальності його творчої лабораторії. У своїй доповіді професор В. Мельник наголосив на тому, що Іван Франко є метаісторичним явищем української та світової культури, яке непідвладне плинності. Адже саявом свого духу, творчим горінням інтелекту він і досі зігріває своїх нащадків та освітлює їм шлях у тривожне, проте не позбавлене оптимізму майбутнє. На глибоке переконання ректора Львівського університету, Іван Франко у духовно-культурному просторі українства став втіленням у ньому національного інтелекту. Саме цей розум, вважає В. Мельник, дав змогу Іванові Франку досягти філософських глибин у творчому осмисленні світу, зрозуміти буття в його культурному сенсі, зумовив універсалізм його мислення, системність власних дій. Автор зазначеного дослідження привернув увагу читачів до сутності національної ідеї, яка, за Іваном Франком, полягає у такому зверненні мислителя: «Чути себе, насамперед, українцями, боліти кожним боєм Батьківщини і тішитися кожним її успіхом, любити її своїми практичними вчинками, а не порожніми галасливими фразами, поступатися власними амбіціями заради національних інтересів». Квінтесенцією франківської творчості, на думку, В. Мельника, є обґрунтування філософом проекту майбутнього української нації та ідеї її культурної цілісності. Характеризуючи прикметні риси творчості І. Франка, В. Мельник цілком слушно вказує на те, що внутрішнім виміром його філософської системи є принцип поєднання, узгодженості ек-

зистенційно-духовної стихії з розумом, який є втіленням ідеї «розумності буття».

Плідні думки, цікаві міркування, оригінальний фактологічний матеріал містяться в дискурсах автора, присвячених важливим суспільно-політичним подіям української історії, проблемам державотворення. В інтерв'ю з професором Володимиром Мельником привернуто увагу до питань автономії університету, підготовки національної еліти, престижу навчання та морально-етичної відповідальності як професорсько-викладацької корпорації, так і студентів. Вчений переконаний в тому, що провідником боротьби за утвердження головних цінностей українського суспільства має бути наука. Цілком погоджуємося з глибокою, перспективною, інтелектуально привабливою думкою професора В. Мельника про те, що наука стає неодмінним атрибутом розвитку суспільства. Така тенденція характерна для європейської цивілізації, а тому має стати визначальним чинником, детермінантою суспільного поступу України в сучасних умовах.

Отже, на підставі глибокого, системного осмислення та критичного аналізу філософських підвалин науки, осягнення її інтелектуального феномену, професор Володимир Мельник у своїй монографічній праці дав ґрунтовну, всебічно аргументовану відповідь на основні цивілізаційні запити та локальні й глобальні виклики сьогодення. На нашу думку, це унікальне наукове видання має стати методологічним і світоглядним взірцем для фахівців у царині природничої, технічної та соціогуманітарної думки, для дослідників та прихильників об'єктивної, незаангажованої філософської істини.

Посилання:

- Бокль, Г. Т. (1919). *Природа та цивілізація (Витяг з історії цивілізації в Англії)* / пер. з англ. С. Риндик. Кам'янець на Поділлі: Дністер.
- Згуровський М. З. (2006). *Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України*. Київ: НТУУ «КПІ».
- Кун Т. (2001). *Структура наукових революцій* / пер. з англ. О. Васильєва. Київ: Port-Royal.
- Мельник, В. (2022). *Цивілізаційні запити та феномен науки*: [монографія]. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
- Рижак, Л. (2009). *Філософія як рефлексія духу: навчальний посібник*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Helvétius K. (1776). *De l'esprit*. Amsterdam & Leipsick: Chez Arkstée & Merkus.
- Hübner, K. (1978). *Kritik der wissenschaftlicher Vernunft*. Freiburg: Karl Alber.

References:

- Buckle, H. T. (1919). *Nature and civilization (Excerpt from the history of civilization in England)*. Trans. from English by S. Ryndyk. Kamianets on the Dniester.
- Hübner, K. (1978). *Kritik der wissenschaftlicher Vernunft*. Freiburg: Karl Alber.
- Kuhn T. (2001). *The structure of scientific revolutions* / trans. from English by O. Vasiliev. Kyiv: Port-Royal.

- Melnyk, V. (2022). *Civilizational inquiries and the phenomenon of science*: [monograph]. Lviv: Ivan Franko national university of Lviv.
- Ryzhak, L. (2009). *Philosophy as a reflection of the spirit: Tutorial*. Lviv: Ivan Franko LNU Publishing Center.
- Zgurovsky M. Z. (2006). *The Bologna process: main principles and ways of structural reform of higher education in Ukraine*. Kyiv: NTUU «KPI».

Anatoliy Pavko. Science as an invariable attribute of civilization development. Review of Volodymyr Melnyk's monograph «Civilizational inquiries and the phenomenon of science»

The review is devoted to the analysis of Volodymyr Melnyk's new monograph "Civilizational Inquiries and the Phenomenon of Science", devoted to the place of science in modern society. The place of a modern university in the development of science is defined.

Keywords: *Volodymyr Melnyk, "Civilizational inquiries and the phenomenon of science", philosophy of science, civilization.*

Павко, Анатолій, доктор історичних наук, професор, відмінник освіти України, лауреат премії ім. М. Грушевського НАН України, Заслужений працівник культури України, академік Академії наук Вищої школи України, Почесний краєзнавець України, член Національної спілки журналістів України, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України.

E-mail: pavko.anatoliy@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-0114-7914>

Pavko, Anatoliy, Doctor of historical sciences, Professor, outstanding educator of Ukraine, laureate of M. Hrushevsky award of National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Worker of Culture of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Honored Local Historian of Ukraine, Member of the National Union of Journalists of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work, Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

E-mail: pavko.anatoliy@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-0114-7914>